

З М І С Т

Пролог	8
Передмова	12

Ч А С Т И Н А І

У ТІНІ ДИКТАТОРА

«Вмер кривавий Торквемада»	22
Діти війни	34
В університетах – від Львова до Москви	54

Ч А С Т И Н А ІІ

«ВІДЛИГА»

Таємна промова	78
«Доба поезії»: Україна в час «відлиги»	85
«Національна за формою – соціалістична за змістом»	92

Ч А С Т И Н А ІІІ

«МАЛЕСЕНЬКА ЩОПТА»

Когорта. Плеяда. Компанія друзів	106
Клуб творчої молоді	114
Уманська, Білоруська, Репіна	123
Перше знайомство з КДБ	136

Ч А С Т И Н А ІV

УРОКИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Куренівка: початок шістдесятих	144
Новачки і новатори літератури	152

Львів	168
Вечір Леся Курбаса	187
Спадкоємці Розстріляного Відродження	195
Биківнянські знахідки	213
Перші збірки і літературні будні	220
«Мовне питання»	248
Посеред людей і книг	266

ЧАСТИНА V

ШЛЯХ ДО ОПОЗИЦІЇ

«Заморозки». Хрущов у Манежі	276
«Формалісти»: зіткнення з системою	283
Літо 1963 року	300
Справа Василя Симоненка	316

ЧАСТИНА VI

НАРОДЖЕННЯ ДИСИДЕНТІВ

В опозиції	342
Пожежа: «справа Погружальського»	355
Проти імперії	369
«Тіні забутих предків»	383
Післяслово	390
Подяки	395
Бібліографічні посилання	396
Бібліографія	409

ПРОЛОГ

У ніч на вівторок 8 квітня 1963 року Микола Вінграновський практично не заплющив очей. Наступного дня його разом з іншими молодими письменниками викликали «на килим». У сесійній залі Верховної ради УРСР мала зібратись нарада «активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників України» під головуванням першого секретаря ЦК КПУ Миколи Підгорного. Це надавало події неабиякого значення: справа була серйозна. Нещодавно Вінграновський повернувся з Москви, де разом з Іваном Дзюбою та Іваном Драчем мав змогу на власні очі спостерігати гнів лідера радянської держави – Микити Хрущова. Микита Сергійович знову сипав прокльонами та вульгаризмами на адресу радянських письменників та культурних діячів, не обмежуючи своєї фантазії та лексики. Лють першого секретаря передавалася «партійною лінією» в республіки. В СРСР почалися гоніння на «формалістів» та «буржуазних націоналістів». Тепер аналогічні збори мали відбутись в Києві. А більшого «формаліста» серед молодого українського покоління, ніж Микола Вінграновський, годі було шукати. До цієї ж «формалістичної» когорти безсумнівно належали Ліна Костенко та Іван Драч. Ще минулого тижня у Спілці письменників Вінграновський вислухав свою порцію критики, хоч і головуєчий на зборах Максим Рильський, як завжди, пом'якшив тон дискусії. Максим Тадейович любив це молоде бунтівне покоління, яке вже почали називати «шістдесятниками», і захищав їх у межах своїх можливостей. Але завтра мала відбутись «розмова» на найвищому рівні. Окрім першої особи УРСР М. Підгорного, доповідати мав головний ідеолог ЦК КПУ Андрій Скаба. Прихильного ставлення чекати було не варто. Критичні стат-

ті про молодих поетів, звісно, почали з'являтися тоді не випадково. Часи репресій, здавалося, минули, але цькування у пресі, заборона друку, обмеження виступів – усе це залишалося цілком реальним і за «відлиги», як називали період правління Хрущова. Отже, підстав для оптимізму не було.

Цієї ночі, як уже декілька місяців поспіль, Вінграновський ночував у невеличкій квартирі Івана Драча на Білоруській вулиці в Києві. Драч навчався на сценарних курсах у Москві, його квартира пустувала, і туди переселився Микола Вінграновський.

У вікні квартири Драча–Вінграновського тієї ночі довго горіло світло. Автор «Атомних прелюдів» був не сам. У гості навідався Василь Симоненко. З Вінграновським він познайомився ще 1958 року, і з того часу молоді поети товаришували. Симоненко часто приїжджав з Черкас на вулицю Білоруську до Києва, іноді везучи з собою мішок картоплі для подружжя Вінграновських: Миколи та його дружини Лідії. Нічні посиденьки друзів тривали до пізньої ночі – говорили про історію, поезію, риболовлю. Не стала винятком і квітнева ніч 1963 року, хоч атмосфера не була такою радісною, як зазвичай.

Причина полягала не лише в майбутніх партзборах. Василь Симоненко хворів. Останнім часом головною метою його відвідин Києва були медичні обстеження. Рак нирок роз'їдав організм молодого поета. Ця зустріч друзів стала останньою. У грудні Василь Симоненко програв двобій зі страшною хворобою.

Проговоривши всю ніч, молоді люди зранку розійшлися. Симоненко попрямував до лікарні, а Вінграновський – до будинку Верховної ради. В кишені темно-коричневого піджака, котрого Вінгран (або «Ніколя», як його іноді називали друзі на французький манер) позичив у Симоненка, був схований аркуш паперу з готовою поетичною відповіддю

своїм критикам. Через декілька годин, після виступів партійних літературознавців та чиновників, Вінграновський прогримить із трибуни Верховної ради УРСР:

Ні! Цей народ із крові і землі
Я не віддам нікому і нізащо!
Він мій, він я, він – світ в моїм чолі,
Тому життя його і ймення не пропащі.

Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
Як хрест і плоть мого життя і віку,
І тому доля моя, щастя, біль
Йому належать звіку і довіку!

У битві доль, політик і систем
Мої набої – у його гарматах.
Я не слуга його, я – син його на чатах,
Я – син зорі його, що з Кобзаря росте.

Я – син його по крові, і кістках,
І по могилах, і по ідеалах.
Не вам з оскіпленими душами в забралах
Його звеличують в фальшивих голосах.

Я – формаліст? Я наплював на зміст?
Відповідаю вам не фігурально:
– Якщо народ мій числиться формально,
Тоді я дійсно – дійсний формаліст!

* Таку версію подій того дня подавав у своїх нечисленних спогадах Микола Вінграновський. Однак я неодноразово чув від людей, які знали Вінграновського, що він був невинним «байкарем». Вінграновський справді доволі часто «підтягував» факти, аби його історії виглядали ефектніше. Розрізнити, де саме Вінграновський дещо «прикрашає» реальність, а де строго дотримується фактів, – доволі складно. Однак опосередковані свідчення дають підстави гадати, що цей спогад Миколи Вінграновського близький до правди.

ЧАСТИНА I

У ТІНІ ДИКТАТОРА

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

«Вмер кривавий Торквемада»

«Київ дуже красивий, особливо центр: Короленка, Пушкінська, Леніна, Комінтерну. Всі вулиці залиті асфальтом. Садочки, клумби, торгові будинки, театр опери та балету. Головна вулиця Києва – Хрещатик – зруйнована німцями. Зараз реставрується. Життя тут у порівнянні з Кузьмою (Козьмодем'янськ. – Р. М.) дешево. Стара картопля – 30–35 за відро. Молода – 80 рублів. Вершкове масло – 250 за кілограм. Насіння – 5 рублів за склянку. Яблука і взагалі фрукти – дороговаті. Поряд з нами – госпіталь. Там поранені грають вечорами на баяні».

Такий запис у своєму щоденнику в жовтні 1944 року зробила Маргарита Довгань. Сім'я Довганів лише нещодавно переїхала до Києва, і реалії столиці радянської України в очах 12-річної Маргарити виглядали дещо ідеалізованими. Впадає в око і згадка про зруйнований німцями Хрещатик. Насправді вже тоді багато киян добре знали, що Хрещатик знищили при відступі саме радянські війська. Однак ця легенда була однією з частин нової радянської міфології та реальності, в якій починала жити Україна після завершення Другої світової війни.

Основою нової міфології стала конструкція «Великої вітчизняної війни», яка, згідно з партійною інтерпретацією, почалась 22 червня 1941 року, з моменту нападу нацистської Німеччини на СРСР. Таким чином радянське керівництво відмежовувалось від першого етапу війни, зокрема поділу Польщі за сумнозвісним пактом Молотова – Ріббентропа, у якому СРСР брав безпосередню участь як агресор. Пере-

мога у війні трактувалась як подвиг «радянського народу» з особливим акцентом на ролі російського народу – «першого серед рівних».

24 травня 1945 року, через два тижні після капітуляції Німеччини, в Георгіївському залі Кремлівського палацу Йосиф Сталін влаштував бенкет на честь радянських воєначальників-переможців. Наприкінці своєї невеликої промови радянський диктатор виголосив подяку російському народові: «...доверие русского народа Советскому правительству оказалось той решающей силой, которая обеспечила историческую победу над врагом человечества – над фашизмом. Спасибо ему, русскому народу, за это доверие! За здоровье русского народа!»

Цей тост Сталіна, котрий вже наступного дня опублікували радянські газети, став частинкою нової міфології Радянського Союзу. Історію пишуть переможці, а СРСР вийшов переможцем з чи не найбільш кривавої війни в історії людства. І одразу ж взявся розставляти власні акценти.

Найважчий тягар війни насправді припав саме на Україну. Лінія фронту протягом воєнних дій пройшлась Україною декілька разів, цілковито спустошивши її територію. За різними підрахунками, жертви серед українського населення становили від 8 до 13 мільйонів. Україна в 1945 році лежала в руїнах: близько 700 міст та 28 тисяч сіл перетворилися на румовище¹.

Українці, безсумнівно, прагнули визволення від нацистських загарбників. Але якщо в центральній та східній Україні травневу перемогу 1945 року справді вважали довгоочікуваним визволенням, то в західній Україні, котру приєднали до СРСР саме внаслідок війни і де все ще відлунювало націоналістичне підпілля, радянську владу часто сприймали як окупаційну.